

ВІДБІР НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ ЯК ОДИН ІЗ ЕТАПІВ ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ СЛОВЕСНИКІВ

Т. М. МІШЕНІНА

Національна доктрина розвитку освіти в Україні передбачає створення умов для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина України, що сприятиме формуванню інтелектуального потенціалу нації, всебічному розвитку особистості як найвищої цінності суспільства. Головною педагогічною ідеєю сучасності є освіта впродовж життя, її реалізація потребує значної уваги до загального розвитку особистості, її когнітивно-творчих, комунікативних здібностей, самостійності в прийнятті рішень, здобутті нових знань.

Однією з тенденцій модернізації сучасного освітнього простору є впровадження нових технологій навчання на всіх його рівнях, на що орієнтує сучасна філософія освіти в цілому та філософія педагогічної освіти зокрема, функції яких полягають в осмисленні важливих проблем ставлення особистості до освіти, місця та ролі людини в суспільстві. Вища школа має стати могутнім фактором розвитку духовної культури українського етносу, динаміки продуктивних сил України.

Аналіз наукових джерел із психології, дидактики, лінгвістики, лінгводидактики засвідчує, що в теорії і практиці вищої освіти накопичено значний досвід, який може стати основою модернізації професійної гуманітарної підготовки студентів філологічних спеціальностей: висвітлено психологічні аспекти проблеми комунікативного вдосконалення особистості (Л. Виготський, І. Гальперін, І. Зимня, Г. Колшанський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, О. Потєбня, С. Рубінштейн, О. Синиця, С. Смирнов та інші); розроблено систему педагогічної майстерності вчителя (І. Зязюн), професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (О. Семенов); визначено дидактичні засади підготовки майбутнього вчителя в системі вищої освіти (А. Алексюк, В. Галузинський, М. Євтух, М. Лещенко, О. Савченко, О. Сухомлинська, О. Пехота, П. Підкасистий, О. Пометун); досліджено способи й шляхи формування лінгвістичних та прагмалінгвістичних умінь учнів і студентів (Ф. Бацевич, Л. Мацько, М. Муравицька, В. Мусієнко, М. Плющ, О. Пономарів, В. Русанівський, Н. Тоцька).

У лінгвістичних та методичних студіях висвітлено окремі аспекти мовної й методичної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (Н. Голуб, А. Грищенко, Т. Донченко, С. Єрмоленко, В. Кононенко, М. Наєнко, Г. Онкович, Г. Токмань, Г. Шелехова).

Теоретичним питанням динаміки гуманітарної освіти майбутніх філологів приділялася належна увага з боку психологів, лінгвістів, учених-методистів. Однак, незважаючи на конструктивні досягнення, у вітчизняній лінгводидактиці практично відсутні системні наукові праці, в яких з'ясовано питання змісту, принципів, методів, форм, тобто технології формування фахової культури майбутніх філологів.

Орієнтація сучасної вищої школи на компетентнісний підхід визначає кінцевий результат освітнього процесу та спрямовується на формування у випускника готовності ефективно організувати внутрішні і зовнішні ресурси для досягнення поставленої мети. Визначення компетентностей, які мають бути універсальними за своїм характером і мірою застосування, є актуальним аспектом компетентісно орієнтованої освіти, яка є показником сформованості фахової культури майбутніх словесників у полі предметного змісту.

Мета публікації – розробити зміст навчального матеріалу в процесі гуманітарної підготовки майбутніх словесників, обґрунтувати взаємозв'язок між змістовим наповненням навчального матеріалу і ступенем сформованості фахової культури майбутніх словесників.

Формування фахової культури майбутніх словесників у процесі гуманітарної підготовки залежить від рівня сформованості категорійного апарату для розуміння національної культури, втіленої в результатах духовної й матеріальної сфер. Національна культура відтворює, у свою чергу, своєрідний світогляд як вияв менталітету, або національного характеру.

У сучасній філософській думці виділяються кілька основних напрямків дослідження рис українського характеру як складової аналізу ментальних структур українців [2, 3, 4, 6, 9]:

аналіз українського характеру як певної цілісності порівняно з характерами інших етнонаціональних спільнот;

характеристика внутрішніх суперечностей українського характеру як певної самодостатньої цілісності. Здебільшого такий аналіз проводиться із позицій психоаналітичних шкіл і виявляється досить плідним. У цьому плані значний інтерес викликають праці як діаспорних, так і вітчизняних сучасних авторів, зокрема О. Грабович, О. Пахльовської, С. Павличко та інших;

аналіз українського характеру через виділення певного світоглядно-психологічного типу з певним набором психічних характеристик. У такому варіанті народний характер (національний характер) розглядається як певна даність і не підлягає критичному аналізу [7, с. 272]. Етнічна національна психологія як явище за змістом являє собою компонент суспільної свідомості і включає психічні риси та властивості, сукупність яких визначається поняттями психічного складу нації або національного характеру. Людина як суб'єкт екстенсивного або інтенсивного відтворення культури певного народу є носієм національно-психологічних цінностей. Національна культура виконує функцію адаптації людини в певному соціальному середовищі, визначає гносеологію пізнання нею світу. Серед підходів до інтерпретації національного характеру панівним є соціально-історичний підхід, що відстоює принцип соціального й культурного детермінізму. Сутність національного характеру розглядається як двоєдина суб'єктивно-об'єктивна реальність особливого роду, що виявляється як психічне й соціокультурне явище.

Учені розрізняють поняття менталітету та ментальності. **Ментальність** визначається як система образів, які лежать в основі людських уявлень про світ і про своє місце в цьому світі, своєрідне світорозуміння, притаманне етнічній спільноті. **Менталітет** витлумачується як категорія соціально-психологічна, що становить квінтесенцію культури соціуму, суспільну свідомість: глибинний рівень колективної й індивідуальної свідомості, що включає свідому та безсвідому сукупність установок, схильностей індивіда діяти, мислити, відчувати і сприймати світ певним чином.

Отже, ментальність та менталітет розкривають зміст поняття «національний характер» як сукупність стійких психічних особливостей етнічної спільноти, що виражаються в етнічних стереотипах, особистісних самовизначеннях властивостей і якостей характеру.

Вчені виділяють такі **національно-психологічні особливості**: мотиваційно-фонові (ступінь вираження та специфіки поєднання якостей); інтелектуальні (характер організації мисленнєвої діяльності); пізнавальні (глибина, активність сприйняття, яскравість уяви); емоціональні (динаміка перебігу почуттів); вольові (статичність вольових зусиль); комунікативні (характер взаємодії і спілкування між людьми, ступінь зв'язку один з одним).

На думку багатьох учених (Д. Багалія, І. Бетко, І. Потаєвої, Т. Радзівської, П. Юркевича, Д. Чижевського), світоглядною позицією української нації є кордоцентричність як спосіб пізнання й осмислення дійсності. Споглядання Всесвіту, за Д. Чижевським, є «випромінюванням серця як органа сприймання (і розуміння!) абсолюту (Бога), що розмовляє з людиною» [5, С. 18-19]. Отже, спостерігаємо ототожнення розглядуваного концепту із внутрішнім станом людини, спосіб бачення світу. Вплив культури на індивідуальний характер, на ментальність та вдачу людини відбувається в її ранні роки через родину, що відтворює культурне середовище етногрупи. Те, що є спільного у способі родинного виховання, формує певні риси національного характеру.

У контексті **формування фахової культури майбутніх словесників** цінним для нас є те, що використання в усному й писемному мовленні форм і елементів, сповнених української ментальності, має бути стилістично вмотивоване, функціонально доречне й підпорядковане конкретній комунікативній меті; інтерпретація тексту необхідно максимально наблизити до визначальних кодів соціокультурного досвіду етносу, оскільки достатньо повного естетичного образу особи й етносу можна досягнути внаслідок синтетичного аналізу всього спектра способу життя, зокрема його духовної сфери, якій притаманне асоціативне, обране сприйняття середовища. Якісним стрижнем, який пронизує всі складові культури і суспільства в цілому, є визначальний статус, а відповідно і роль та функції національної культури, яка стає одним із основних факторів прогресу суспільства, його державності, формування національної ідентичності. Власне, національна самодостатність культури стає ніби критерієм і мірилом характеру та якості змін, а тому сама сучасна соціально-культурна реальність своєю серцевиною має національно-культурне осердя, постає як оживляючий, стимулюючий струмінь. Національний характер як вияв динамічної біосоціальної структури має перспективу за умови зростання в багатьох сферах культури національної самосвідомості, реального освоєння культурних форм. Усталеними мистецькими формами зображення сприйнятої дійсності є **художні образи**, що поєднують знаково символіку літературного мистецтва.

Загальноприйнятим у сучасному літературознавстві є визначення художнього образу, яке дав у свій час Л. Тимофєєв: «Образ – це конкретна і водночас узагальнена картина людського життя, що створена за допомогою вимислу й має естетичне значення» [8, с. 60]. Дане визначення як таке, що відображає естетичну суть художнього образу, вчений протиставляє широковживаному, але термінологічно не конкретизованому визначенню образу як узагальненого відображення дійсності у формі одиничного, індивідуального. В основі художнього образу як специфічної форми відображення дійсності лежить первинний, або так званий чуттєвий образ [8, с. 103-104]:

Автологічний тип художнього образу. У структурі автологічного художнього образу чуттєвий образ є формою вияву такої ідеї, яка, певним чином розширюючи й узагальнюючи зміст одиничного предмета, у ньому змальованого, не виходить за його межі, тобто не вказує на жодний інший, якісно відмінний від нього предмет. У визначенні автологічного образу як самозначущого міститься певна частка умовності, оскільки самозначущий художній образ не є носієм лише буквального змісту: він виступає і як засіб узагальнення, мета якого полягає в організації естетичного впливу через свого роду «ефект упізнавання». Іншими словами, самозначущий образ – це образ, який фіксує якісь типові, характерні, найбільш суттєві (в естетичному відношенні) аспекти зображуваного [1; 8, с. 7-8].

Металогічний тип художнього образу. У структурі металогічного художнього образу чуттєвий образ є формою вияву такої ідеї, яка, узагальнюючи зміст одиничного предмета, у нього змальовуваного, виходить за його межі і вказує на якийсь інший, якісно відмінний від нього предмет. Чуттєвий образ та ідея належать до різного кола явищ. До групи металогічних образів відносять символ, алегорію та підтекст. Найяскравішим виявом металогічного образу є *концепт-символ*.

Символічного значення художній образ набуває за умов: коли зображуваний автором предмет сам по собі є символом: йдеться про традиційну символіку, усталені образи-символи, які органічно закріпилися за певними, в основному природними об'єктами, в суттєвих ознаках яких вбачали певні аналогії з ціннісними проявами людського життя (життя / шлях; пори року / вік людини; хмари / нещастя тощо); зображуване може стати символом, передбачає, що предмет, який зображується, сам по собі не є символом, або є ослабленим, «призабутим» символом. Більш-менш чітко виражених символічних ознак він набуває безпосередньо в процесі самого зображення. Такі символи називають індивідуально-авторськими, тобто такими, що з'являються поза загальною традицією (чи поновлюють її призабутий зміст) і є наслідком авторської настанови на узагальнення й поглиблення смислової перспективи того чи іншого зображуваного об'єкта. Матеріальними носіями символу в художньому творі можуть виступати: метафори, пейзажі, художні деталі, персонажі тощо.

Мистецьки створені в художньому творі автологічний і металогічний образи надають йому естетичної виразності, яскраво-індивідуальної, підкреслено-особистісної форми емоційно-інтелектуального переживання світу, що відрізняє авторське світобачення і, з огляду на його оригінальність, нетривіальність, слугує потенційним джерелом збудження відповідних думок, асоціацій, почуттів у читача. Концепти відіграють неабияку роль у свідомості народу. У зв'язку із зазначеним вище актуальним є вироблення вміння визначати майбутніми словесниками національно-культурної специфіки концептів у художній літературі: назви відображають структуру знань і уявлень українського народу про концепти, взаємодії коду з іншими культурними кодами в українській мовній картині світу.

Ознаками концепту-символу є: неізолюваність, тобто зв'язаність з іншими концептами; відкритість як невичерпність їх змісту; наявність їх у межах структурованих концептуальних сфер, які є фоном концепту; цілісність і несувора структурованість; динамізм і креативність як здатність змінюватися, поповнюватися новим знанням, уточнюватися. Способом репрезентації *концепта-символу* є знаки природної мови, які нашаровуються на концептуальну інформацію й інтегруються з нею у мовномисленнєвій діяльності. Отримавши мовне позначення, концепт формує семантику мовних одиниць, яка актуалізується в тому чи іншому аспекті в певній ситуації використання знака. Прикладами, що демонструють відбір навчального матеріалу з метою формування фахової культури майбутніх словесників, можуть слугувати такі завдання:

1. Визначте й охарактеризуйте рівень менталітету української нації. Який тип національно-психологічних особливостей демонструють наведені прислів'я та цитати з художніх творів? Визначте комунікативні типи метафоричних конструкцій (перенесення ознак на рівні людина / істота / предмет / процес / явище).

Серце в'яне, співаючи, Коли знає, за що; У мене душа, було, піснями аж бринить; А душа вихлюпнулася з грудей і розлилася в теплі; Душа розм'якла якомсь, хоч коники ліпи, як з м'якуша; Як серце маєш не з льоду, розп'яття – доля кожної людини; І курка злість має; У кожній троянді є колочки.

2. Визначте й охарактеризуйте рівень менталітету української нації. Який тип національно-психологічних особливостей демонструють наведені прислів'я та цитати з художніх творів? Які особливості сприймання концепту «сонце» носіями української культури? Визначте комунікативні типи метафоричних конструкцій (перенесення ознак на рівні людина / істота / предмет / процес / явище).

І сонце свої плями має; Засвітить сонце і в наше віконце; Сонце пражить, але не пражить, вогнем сипле; Крізь шибки падало світло сонячне. Краски веселки грала на зморщенім лиці; Червоні промені сонця вбігли через вікно, як на рятунок, аби зв'язати всі сили до купи; Сонце виказало півзолотого ока; Ціле сонце співає, білі хатки сміються несміливо. Вікна ссуть сонце.

3. Визначте й охарактеризуйте рівень менталітету української нації. Який тип національно-психологічних особливостей демонструють наведені прислів'я та цитати з художніх творів? Які особливості сприймання концепту «птаха» носіями української культури? Визначте комунікативні типи метафоричних конструкцій (перенесення ознак на рівні людина / істота / предмет / процес / явище).

Бо у дядька серце – добре й тихе, і душа багата, як земля, тому довкола його стріхи Ластівок найбільше кружеля (Олійник); Чи совам зборкати орла? Чи правду кривді подолати? (Рильський); А мене на дальнім виднокрузі Білі чайки криками зовуть А любов – мов квітка ломикамінь, і на скелі виросте вона. (Забашта); Над містом розмовляють голуби. Про що, не знаю. Про цікаві речі. А може, він голубці каже: – Ну, як я літав, ти скучила за мною? (Костенко); Печаль смоктала радощі твої, і над твоїм розстріляним коханням скажено глузували солов'ї. (Симоненко); Смиче хмарку лелека за поли й дітям щастя вишневе несе. (Драч)

4. Які особливості сприймання українцями часових координат?

*І той минув – день **Маковія**, Велике свято в Україні; Вранці-рано, в **Пилипівку**, якраз у неділю, Побігла я за водою; Удовиця у **м'ясниці** Сина привела; **На Великдень**, на соломі Протис сонця, Діти гралась крашанками; До зеленої неділі В байраках біліли Сніги білі; Хоч **Петра діджати**, Хоч зеленої неділі.*

Розроблення змісту навчального матеріалу в процесі гуманітарної підготовки майбутніх словесників, реалізація взаємозв'язку між змістовим навантаженням змістового матеріалу і ступенем сформованості фахової культури майбутніх словесників дозволяє ефективно сформувати у студентів уміння використовувати в усному й писемному мовленні форм і елементів, сповнених української ментальності; у процесі продукування або інтерпретації тексту добирати стилістично вмотивовані, функціонально доречні й підпорядковані конкретній комунікативній меті мовні засоби; інтерпретувати текст із максимальним наближенням до визначальних кодів соціокультурного досвіду етносу.

Список використаної літератури:

1. Боров Ю. Б. Эстетика / Ю. Б. Боров. – М. : Политиздат, 1981. – 399 с.
2. Кульчицький О. Риси характерології українського народу / О. Кульчицький // Енциклопедія українознавства : у 2-х т. Т.1. – Ч.ІІ. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – С. 708-718.
3. Мірчук І. Світогляд українського народу (Спроба характеристики) / І. Мірчук // Генеза. – 1994. – №2. – С. 87-96.
4. Подолян І. Е. Національна специфіка фітонімів в українській, англійській та німецьких мовах (контрактивний етнопсихолінгвістичний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук / І. Е. Подолян. – К., 2000. – 19 с.
5. Потаєва Ірина. Про «філософію серця» в працях Дмитра Чижевського / Ірина Потаєва // Філософська і соціальна думка. – 1994. – № 5-6. – С. 18-29.
6. Пролєєв С. В. Національний характер і українське буття / С. В. Пролєєв, В. В. Шамрай // Феномен української культури : методологічні засади осмислення. – К. : Фенікс, 1996. – С.133-278.
7. Рубан А. О. Філософсько-психологічний аспект ментальності / А. О. Рубан // Проблеми загальної та педагогічної психології. – Т. VI. Вип. 4. – К., 2004. – С. 268-275.
8. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы / Л. И. Тимофеев. – М., 1976. – 234 с.
9. Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа : зб. наук. праць / відп. ред. В.Храмова. – К. : Фенікс, 1992. – С. 3-35.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Ю. В. Рєва